

УДК 82.0

ГУРДУЗ А. І.

МЕШАП-ПРОЗА: ІСТОРІЯ ГРИ З ІСТОРІЄЮ

У статті розглянуто статус мешап-прози як жанру фентезі, зіставлено ключові риси її й альтернативної історії та криптоісторії. Виявлено перекривання сфер цих різновидів фентезі в силу динамізму об'єкта зображення мешапу. Указано специфічне значення реценції мешап-роману в українській літературі.

Ключові слова: мешап-проза, жанр, фентезі, альтернативна історія, криптоісторія.

Сучасна література відображає зростання інтересу людства до минулого як результат пошуку відповідей на питання теперішнього й майбутнього. При цьому з неспроможністю тлумачення офіційною наукою значного корпусу засадничих загадок історії й сьогодення на перший план виходять органічні нинішній ірраціонально орієнтованій культурно-мистецькій парадигмі квазінаукові теорії й концепції. Незадоволеність теперішнім, у першу чергу, як наслідком певних історичних подій уже системна, підштовхує до думки про можливі інші варіанти історії розвитку країни, нації, людства і сприяє поширенню альтернативної історії, замінюючи реципієнту реальний світ. Один із беззаперечних аргументів на користь прямого зв'язку змін соціальних настроїв і динаміки поширення альтернативної історії – її бум у добу перебудови в СРСР, який триває й на початку ХХІ століття вже в Росії [4].

Узагалі завдяки новим різновидам фентезі читач уже не стільки «тікає» від дійсності (ескейпізм), скільки вникає, пірнає в модифіковану історію, приправлену містичними передумовами. Парадоксально, але в пошуках кращого світу фентезі після «втечі» від реальності все активніше

зближується з нею (чи не найяскравіший приклад – криптоісторія): про це свідчить і розвиток його жанрового спектру. Тобто з подальшим розвитком фентезі історія в ньому все частіше залишається впізнаваною, хоча й ірраціонально обґрунтована.

Культивування сьогодні містифікації сфер життя суспільства все більше схиляє письменників до відповідного відтворення «повної версії» історичних епізодів, водночас «привчає» бачити в поворотних подіях минулого втручання ірраціональних сил. Читач же, як правило, таку художню дійсність, на відміну від звичайної фентезійної, сприймає як більш комфортну для себе, й не тільки в силу того, що описувані події відбуваються в реальному чи косметично підправленому містикою світі: через активну присутність (втручання) містичного послаблюється / знімається відповідальність з людини за вектор розвитку суспільства (при цьому в силу певних обставин особистість може зазнавати героїзації). Чи не найяскравіше вираження останнє знаходить у так званій мешап-прозі (mash-up prose), яка, попри свою коротку історію, голосно заявила про себе, хоча вже дещо й втрачає позиції [15]. Образно кажучи, класична фентезійна «втеча від реальності» переростає тут у своєрідну «втєчу від відповідальності».

На тлі ідеологічних суперечок про сутність і статус спектру фентезійно-фантастичних явищ у мистецтві важливим уявляється з'ясування специфіки ультранового жанрового відгалуження – мешапу: слов'янська художня рецепція поширюваних у Західній Європі і США творів цього типу вже має місце (назвемо хоча б книгу російської авторки Тетяни Королевої «Тимур та його команда і вампіри» 2012 р.), тимчасом як літературознавчо вони розглядаються вкрай недостатньо. Своєрідні коментарі розвитку мешап-прози знаходимо в інтерв'ю Дж. Рекулака – адміністратора-видавця і креативного директора англійського видавництва «Quirk Books», яке, опублікувавши перші зразки мешап-

прози, стало «законодавцем моди» в цій сфері [13], статтях Б. Невського [10], Г. Юзефович [15] та деяких інших, певні зауваження щодо відмінності художності мешапу від мистецтва постмодерну висловлює М. Антоничева [1], однак комплексний аналіз і всебічна оцінка вказаного явища в наявних джерелах відсутні. Перша в Україні спроба спеціального розгляду мешап-роману як такого і втілення його концепції в вітчизняній літературній практиці належить автору пропонованої статті [5], що за мету останньої бачимо уточнення ключових особливостей мешап-прози, зокрема, проблем її статусу.

Народження в сімействі фентезі нового синтетичного жанру – мешапу, задеклароване його ідеологами, дещо парадоксальне з огляду на неослабну полеміку про вже наявні фентезійні різновиди в силу співпадіння ряду їх ознак. Так, одна з вихідних у цьому плані альтернативно-історична література недостатньо осягнена як жанр (чого варте, наприклад, її визначення Д. Бикова [3]) і полемічна щодо структури (виділяють, зокрема, «чисту» альтернативу і псевдоальтернативу [14, 1]) і статусу – розглядається, зокрема, серед альтернативних географії й біології [див.: 4], камінь спотикання ряду дослідників і взагалі тема окремої розмови – співвідносність альтернативної історії з молодшою криптоісторією [детальніше див.: 11]. Окреслюючи генетичний зв'язок і характер кореляції альтернативної історії й криптоісторії, К. Єськов влучно порівнює їх із доктором Джекилом і містером Хайдом [8].

Значний успіх мешап-романів за короткий термін їх існування (творів С. Грема-Сміта «Гордість й упередження і зомбі» (перший автор – Дж. Остин, 2009) і «Авраам Лінкольн: мисливець на вампірів» (2010), Дж. Остин і Б. Х. Уїнтерса «Розум, почуття і гади морські» (2009), А. Е. Мурета (Е. Холмса) «Королева Вікторія. Мисливиця на демонів» (2012) і под.) свідчить, окрім іншого, про готовність до них аудиторії,

зокрема не лише західної. Симптоматичне тут визнання українським критиком і читачем твору Ярослави Бакалець і Ярослава Яріша «Із сьомого дна» 2010 р. (І премія Всеукраїнського конкурсу романів, кіносценаріїв та п'єс «Коронація слова – 2010») – одної з перших спроб вітчизняного прикладу модифікації мешап-роману (авторка єдиної нині – крім запропонованої нами – присвяченої роману «Із сьомого дна» наукової статті питання мешап-концепції в ньому не порушує в принципі і, не враховуючи структурні особливості роману, кваліфікує його як історико-етнографічне фентезі [12]). Перша ж книга російського мешапу Т. Королевої «Тимур та його команда і вампіри» («Астрель-СПб», 2012 р.) отримала III місце в номінації «Мова» літературної премії «Рукопис року» в Росії, причому ще до появи видання правнук А. Гайдара, П. Гайдар, схарактеризував ситуацію так: «Наскільки етично випускати такі версії? Мені здається, чому б і ні?» [9].

Прикметно, що, скептично оцінюючи перспективи мешап-прози в Україні й Росії, видавці і критики говорять, у першу чергу, про інтелектуальну, читацьку непідготовленість реципієнта і не виходять при цьому з моральних, духовних міркувань (див.: [10], [15]). І, за великим рахунком, вони праві. Слабкістю мешапу (а цей момент бачиться принциповим), порівняно з його старшими родичами – альтернативною історією й криптоісторією, – є позбавленість його певної соціально значимої функції, місії. Скажімо, ключовим для альтернативно-історичної літератури є вираження сумніву людства у правильності обраного шляху [4], криптоісторія також стимулює переосмислення аспектів чи взагалі розвитку цивілізації, але з дещо інших причин. Мешап-роман, у свою чергу, здатний надати читачеві фактично лише якусь розумову розвагу – і то за умови належної обізнаності з, так би мовити, текстом-платформою (конкретним художнім твором чи історичним метатекстом) (див.: [10], [15]).

Зазначене вище положення щодо важливості морально-етичної оцінки мешап-прози заслуговує на окремий розгляд. Для прикладу звернемося до вітчизняного твору. Так, виходячи з тексту «Із сьомого дна» Я. Бакалець і Я. Яріша, історична ситуація доби Руїни в Україні склалася багато в чому «завдяки» старанням бісівських сил (скажімо, відхід старшини від гетьмана І. Виговського, боротьба за гетьманську булаву Ю. Хмельницького й відповідні наслідки). За такої умови фіксуємо подвійність ситуації: з одного боку, історична постать чи й суспільство в цілому втрачають роль рушія історії (на це вказує й К. Єськов [8]), з іншого, – нібито знімається і відповідальність людини як такої за її вчинки. Паралельно відзначимо, що, хоча сукупність характерних ознак «Із сьомого дна», і, зокрема, ключова застосована в ньому схема «історична особистість плюс монстри», свідчить про його належність до різновиду мешап-прози [13], вищеназваний ідеологічний нюанс властивий корпусу криптоісторії [8] (питання розрізнення криптоісторії й мешап-романістики узагалі проблемне). Більш ніж вільні відтворення важливих моментів історії, зокрема національної, ставлення до її знакових імен відповідають жанровій категорії «Із сьомого дна», яка передбачає подібну гру з історією та її діячами.

Роман не позбавлений гуманістичного пафосу, який полягає не тільки в ствердженні непохитності українського національного духу (кращих козаків нечисть не в змозі «завербувати»: Івана Сірка, Івана Виговського, Івана Немирича, Івана Іскру й ін.): з часом ключовий персонаж біс Недоля відчуває зростання в його душі людської складової: «Сам того не усвідомлюючи, я почав перетворюватися на людину! Я хотів домашнього затишку, я полюбив роботу, навіть захотів завести дитину. Я полюбив її, полюбив Катрю всім серцем...» [2, 264], «Людське брало все-таки гору – я вже й перестав опиратися йому» [2, 338]. Відомий у літературі крок усупереч міфологічній традиції й на користь сюжету,

психологічного ускладнення образу біса, драматизації його історії – наділення нечисті душею – також є продовженням певної художньої практики, завдяки якій стала можливою специфічна тенденція літературно-мистецького процесу сучасності з крайнього симпатизування легендарно-міфологічним образам із традиційно негативним символічним значенням [6, 64].

Соціальна небезпека «Із сьомого дна» й аналогічних, ігрових, на перший погляд, творів, очевидно, зумовлена їх специфічним і вельми сильним впливом на читача, особливо в контексті сучасної фронтальної містифікації життя суспільства та у випадках, коли в читача ще не до кінця сформована світоглядна система, хоча в факті культивуванні подібної літератури можна вбачати й наслідок певних, що склалися в мисленні суспільства, тенденцій.

Говорячи про специфіку аналізованої прози як про нове явище в літературі й захоплено вітаючи цей жанр, який «...за найбільш сприятливого збігу обставин дасть можливість оновлення літератури за рахунок упровадження її в медійний простір» [1], М. Антоничева зауважує одну з ключових особливостей і переваг мешапу водночас: «...художню імітацію симультанності людської свідомості й уяви, де минуле співіснує з теперішнім чи майбутнім» [1]. Через зіставлення з попереднім постмодерністським досвідом дослідниця виявляє: «Якщо роман постмодерну будувався на алюзійності, гіпертекстуальності, різноманітних способах нарації й кодів, текстах, які склалися один в одний, подібно до матрьошки, то у випадку з мешапом відбувається інтеграція й стилістична адаптація медійного контенту в класичну форму реалістичного роману» [1].

Формулюючи наведені положення, М. Антоничева, очевидно, не вповні враховує динамізм визначення терміна «мешап-проза» (про це говоримо далі), а тому й передбачає акцентовану інтеграцію у «форму

реалістичного роману»; проблемним уявляється й відносно чітке відмежування дослідницею художніх засобів постмодерного роману й мешапу: мешап за всіма характеристиками, і хронологічно, належить до постмодерної парадигми й не може бути протиставлений їй, як частина – цілому.

Одна з відзначальних рис мешап-прози, як було сказано, – динамізм її дефініції з тенденцією розширення семантичних меж [10]. Якщо первісно тип цього нового різновиду фентезі – зі схемою, за Т. Дорофєєвим, «класичний твір плюс монстри» [13] – і міг претендувати на певну автономність, то на наступних етапах його розвитку – особливо зі схемою «історична особистість плюс монстри» [13] – очевидним стало взаємоперекривання сфер мешап-романістики і криптоісторії: наприклад, вплив надприродних сил на долю історичної особистості тягне за собою зміну ходу історії й за визначенням є впливом цих сил у принципі на розвиток людства. Крім того, можна вбачати певне перекривання сфер мешапу й альтернативно-історичної літератури. З огляду на частину визначення альтернативної історії С. Соболева – «у творах автор вільний використовувати відомих історичних персонажів, часом – у цілком невласивій їм якості...» [14, 2] – опис протистояння історичної постаті (А. Лінкольна й под.) «темним» надприродним силам є якраз таким нетрадиційним «використанням». Власне, подібне взаємонакладання значень фіксуємо й у випадку з альтернативною географією (відповідна художня історія може бути вписана в інші географічні координати, оскільки для визначення цього різновиду фентезі застосовується формальний принцип: не як відбувається щось, а де), хронофантастикою, або темпоральною фантастикою (адже причиною зміни історії цивілізації може бути представник певної спільноти істот майбутнього, відправлений у минуле). До речі, одна з актуальних проблем вивчення фентезі – відсутність його універсальної класифікації – пов'язана,

зокрема, з відсутністю одноманітності критеріїв визначення жанру чи піджанру.

Можливо, в силу новизни жанру мешапу, теоретики і практики фентезі поки не говорять про вказане перекривання, хоча в обговоренні явища і його інтерпретації згадують про використання подібних прийомів у попередні літературні періоди [10], що, загалом, природно. Штучність мешапу дається знаки, спектр його можливих варіацій із часом, як видно, зростає, складнішають і правила втіленої в ньому концепції гри з історією, розпочатої в літературі задовго до синтезування самого мешапу. Торкання ж «територій» інших фентезійних різновидів пояснюється вихідним принципом створення мешап-прози – поєднанням різних художніх середовищ в одне. Ще до виникнення мешап-роману О. Петухова і І. Чорний указували на появу у фентезі, крім уже відомої на той час (книжка дослідників видана 2003 р.) криптоісторії, «явищ пограничного характеру» [11]; тобто створення згодом мешапу чи подібного синтетичного прояву фентезійного мистецтва було в певному розумінні прогнозованим.

Ураховуючи динаміку об'єкта мешап-роману й розглянутого вище розширення повноважень різновиду жанру, варто говорити, по-перше, про можливість його подальших серйозних трансформацій і, по-друге, – про потенційну здатність його підключення, наприклад, до корпусу криптоісторії (адже розширення впливу мешапу можна розглядати не тільки як конфлікт із принципами криптоісторичної прози, але й як можливу орієнтованість на зближення й поєднання з нею). На відміну від своїх західних колег, слов'янські літературознавці переважно стримані в оцінці художнього ресурсу мешап-прози (Б. Невський, скажімо, називає ці твори «літературним секонд-хендом» [10]). Натхненна новизною й оригінальністю цього фентезійного різновиду М. Антоничева сподівається на оновлення за його допомогою літератури в цілому, хоча

припускає різні варіанти розгортання подій [1]. Для української літератури, що перебуває в стані активного пошуку нових шляхів розвитку (особливо в надзвичайно продуктивній для неї сфері фентезі), рецепція мешап-прози, очевидно, становить і певні перспективи (принаймні, в аспекті читацького очікування, як показав досвід «Із сьомого дна»), і певну небезпеку на тлі надмірного запозичення вітчизняними авторами в останні десятиліття стандартів і художніх шаблонів, зокрема, Заходу.

Проте водночас важливо об'єктивно оцінювати ситуацію в аспекті питань національної адаптації зарубіжного художнього корпусу, скажімо, опрацювань легендарно-міфологічного матеріалу. Як приклад останнього положення наведемо не одиничні й показові тут претензії до якості сучасного українського фентезі Я. Дубинянської: нарікаючи на значний за обсягом масив «порожнього всередині» вітчизняного фентезі [7], на його вторинність по відношенню до російського, критик і сама в минулому автор літератури цього напрямку відзначає: «...те, що потрапляло мені до рук, за якістю не надто відрізнялося від російського... окрім хіба що мови та національного колориту – характерники-мавки-упирі замість баронів-драконів-вампірів. Мімікують суто зовнішні прикмети жанру, витлумачені за національною кон'юнктурою» [7]. Якщо бути послідовним і розвивати думку дослідниці (розуміючи сутність процесу, не зовсім вдало названого Я. Дубинянською «мімікрією»), то не можна не пригадати в тому ж критичному ключі й І. Котляревського з його вже хрестоматійною і вельми важливою для розвитку української літератури бурлескно-трагедійною поемою «Енеїда».

У такий спосіб, знову переконуємось у необхідності певної рівноваженості підтримання національних традицій і рецепції зарубіжного мистецького досвіду, адже саме за такої умови вітчизняний літературний процес розвиватиметься продуктивно, гармонійно й

самобутньо. Глибоке ж подальше вивчення мешап-прози – коректне й об'єктивне – в контексті як мистецькому, так і з погляду психології, етики, соціології тощо, як видно зі сказаного, є важливим і нагальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоничева М. Роман с зомби [Електронний ресурс] / Марта Антоничева // Знамя. — 2012. — № 1. — Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/znamia/2012/1/a20.html> .
2. Бакалець Я. Із сьомого дна / Ярослава Бакалець, Ярослав Яріш ; передм. Г. Пагутяк. — Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. — 400 с. : іл.
3. Быков Д. Другой альтернативы у нас есть! Альтернативная фантастика как наше все [Електронний ресурс] / Дмитрий Быков. — Режим доступу : http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/147699/29/Bykov_-_Vmesto_zhizni.html .
4. Гуларян А. Б. Жанр альтернативной истории как системный индикатор социального дискомфорта [Електронний ресурс] / Артем Борисович Гуларян // Самиздат : журнал. — 2006. — 29 декабря. — Режим доступу : http://zhurnal.lib.ru/f/forum_a_i/doclad1.shtml .
5. Гурдуз А. І. Історія, міф і гра в романі Ярослави Бакалець і Ярослава Яріша «Із сьомого дна» / А. І. Гурдуз // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : зб. наук. пр. — Луганськ : вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2013. — № 2 (261). Ч. І. Філологічні науки. — С. 101—107.
6. Гурдуз А.І. Постійність рухливого: ізоморфізм ключових традиційних образів і мотивів у літературі / А. І. Гурдуз // Зарубіжна література в школах України. — 2009. — № 12. — С. 63—64.
7. Дубинянська Я. Під ворожим прапором фентезі [Електронний ресурс] / Яна Дубинянська. — Режим доступу : litakcent.com/2011/04/13/pid-

vorozhym-praporom-fentezi/ .

8. Еськов К. Кузница и гвоздь: («альтернативная история» против «криптоистории») [Электронный ресурс] / Кирилл Еськов // Консерватор. — 2003. — № 18 (30 мая — 5 июня). — Режим доступа : http://lib.ru/PROZA/ESKOV_K/s_konserwa.txt.
9. Зачем Тимуру вампиры? : Отвечает Петр Гайдар, правнук писателя [Электронный ресурс] / Аргументы и факты. — 2011. — 30 августа. — № 33. — Режим доступа : <http://www.aif.ru/culture/dontknow/6880> .
10. Невский Б. Литературный секонд-хенд. Мэшап – дитя нового века [Электронный ресурс] / Борис Невский // Мир фантастики : журнал. — 2011. — Декабрь. — № 100. — Режим доступа : <http://www.mirf.ru/Articles/art4953.htm> .
11. Петухова Е. Современный русский историко-фантастический роман [Электронный ресурс] / Елена Петухова, Игорь Чёрный. — М. : Мануфактура, 2003. — 136 с. — Режим доступа : http://www.fandom.ru/about_fan/cherny_17.htm .
12. Почапська-Красуцька О. Гріх і гріховність у сучасному українському фентезі (за романом Я. Бакалець та Я. Яріша «Із сьомого дна») [Электронный ресурс] / Оксана Почапська-Красуцька. — Режим доступа : <http://winner.se-ua.net/page13/1/7/> .
13. Рекулак Дж. «Мы вторглись в чопорный мир классической литературы с помощью вопиющего элемента»: интервью креативного директора издательства «Quirk Books», выпустившего «Гордость и предубеждение и зомби» и «Андроид Каренина», о новом литературном жанре «мэшап-романов» [Электронный ресурс] / Джейсон Рекулак ; вёл Т. Дорофеев // Буквоїд. — 2011. — 20 червня. — Режим доступа : <http://bukvoid.com.ua/digest/2011/06/20/085200.html> .
14. Соболев С. В. Альтернативная история : пособие для

хронохичхайкеров [Электронный ресурс] / С. В. Соболев. — Липецк : Крот, 2006. — 232 с. — Режим доступа : <http://www.likebook.ru/books/view/142869/?page=1—2> .

15. Юзефович Г. Герой не его романа [Электронный ресурс] / Галина Юзефович // Итоги. — 2011. — 01 августа. — № 31 (790). — Режим доступа : <http://www.itogi.ru/literatura/2011/31/168062.html> .

ГУРДУЗ А. І.

МЭШАП-ПРОЗА: ИСТОРИЯ ИГРЫ С ИСТОРИЕЙ

В статье рассмотрен статус мэшап-прозы как жанра фэнтези, сопоставлены ключевые черты её и альтернативной истории и криптоистории. Выявлено перекрывание сфер этих разновидностей фэнтези в силу динамизма объекта изображения мэшапа. Указано специфичное значение рецепции мэшап-романа в украинской литературе.

Ключевые слова: мэшап-проза, жанр, фэнтези, альтернативная история, криптоистория.

GURDUZ A. I.

MASH-UP PROSE: THE HISTORY OF THE GAME WITH A HISTORY

The mash-up prose status as fantasy genre is shown in this article, the key lines of it and of alternative history and cryptohistory are compared. The overshoot of spheres of these fantasy versions owing to dynamism of object of the image of the mash-up is revealed. Specific value of the mash-up novel reception in the Ukrainian literature is specified.

Key words: mash-up prose, genre, fantasy, alternative history, cryptohistory.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2013 р.

